

Іван ЗИМОМРЯ,
м. Дрогобич-Ужгород

КОМУНІКАТИВНІ ВИМІРИ У ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ НІМЕЦЬКОМОВНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

У статті зроблено спробу окреслити чинники, що визначають сутність комунікативних вимірів німецькомовного літературного процесу XX – початку XXI століть. Встановлено, що характер системи взаємодій національних літератур у німецькомовному культурному просторі наочно проявляється не стільки через відтворення «комунікативної стратегії», скільки через акцентування на критеріях прояву внутрішніх і зовнішніх функцій реценції у типологічних зіставленнях і паралелях.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, німецькомовний культурний простір, транснаціональна література, література міграції.

Zymomyra I. Communicative dimensions in the literary process of German-speaking cultural space. In this article an attempt is made to outline the factors that determine the nature of the German-speaking literary process' communicative dimensions of XX - beginning XXI century. It was established that the nature of the national literatures interactions in the German-speaking cultural space is shown not only through reproducing "communication strategy", but because of the emphasis on demonstration criteria of reception internal and external functions in the typological comparisons and parallels.

Key words: intercultural communication, German-speaking cultural space, transnational literature, migration literature.

Зимомря И. Коммуникативные измерения в литературном процессе немецкоязычного культурного пространства. В статье сделана попытка определить факторы, определяющие сущность коммуникативных измерений немецкоязычного литературного процесса XX – начала XXI веков. Установлено, что характер системы взаимодействий национальных литератур в немецкоязычном культурном пространстве наглядно проявляется не столько через воссоздание «коммуникативной стратегии», сколько через акцентирование на условиях проявления внутренних и внешних функций реценции в типологических сопоставлениях и параллелях.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, немецкоязычное культурное пространство, транснациональная литература, литература миграции.

Постановка проблеми. Інтенсивність міжкультурної комунікації залежить, не в останню чергу, від наявності державотворчого потенціалу нації як суб'єктної величини. У цьому зв'язку слід наголосити: у добу глобалізаційних перетворень кінця XX – початку XXI століть винятково актуального звучання у німецькомовному просторі набуло питання *транснаціонального письменства*. Його сутність зримо проступає передусім у досягненнях представників «літератури міграції» («Migrationsliteratur»). У її вимірах саме міжкультурна комунікація сприяє створенню спільних цінностей, єдиного соціокультурного простору, в якому можуть повноцінно розвиватися і взаємодіяти носії різних культур. Звідси – посилена увага у критичному та художньому дискурсі до таких понять, як «еміграція», «постміграція», «міграція», «пам'ять» [7, 55]. На цілісне осмислення їхніх сутнісних ознак спрямована полеміка з традицією еміграції, а також віддзеркалення становища емігранта чи мігранта в інших суспільно-політичних умовах. Цим пояснюється поява в художніх творах образів переміщеної особи, біженця,

Зимомря І. Комунікативні виміри у літературному процесі...

гастарбайтера як героїв нового типу [11, 105]. У цьому контексті доцільно підкреслити: на зміні суспільного середовища як передумови міграції у 50-х рр. ХХ ст. акцентував Шмуель Ной Айзенштадт (1923 – 2010). «Міграцію, – стверджує американський учений, – визначасмо як фізичне переміщення окремих осіб або груп з одного суспільства до іншого. Це переміщення, як правило, вимагає розриву з одним соціальним середовищем і входження до іншого, з відмінним характером» [6]. За таких обставин художнє слово набуває функції ознайомлення реципієнта з враженнями від зустрічі з «Іншим», що нерідко супроводжується культурним шоком, емоційним збуренням та втратою життєвих орієнтирів. Відтак доля письменника-емігранта пов'язується передусім з вимушеним або добровільним відмежуванням від родини, членів етнічної групи, народу.

Аналіз досліджень. Вагомість безпосередніх творчих здобутків репрезентантів літератури міграції аргументовано увиразнюють численні дослідницькі студії, присвячені її рецепції як самобутнього культурно-соціального явища [2; 4; 9; 12]. В українському літературознавстві вивчення зазначеної проблеми не має системного характеру.

Мета статті полягає в окресленні чинників, що визначають сутність комунікативних вимірів німецькомовного літературного процесу ХХ – початку ХХІ століть.

Виклад основного матеріалу. Особливо помітну роль словесність емігрантів відіграє у Німеччині, де у системі національної літературної системи – попри узагальнено інтеграційну складову – окремішній світ творять літератури, представники якої дають можливість вести мову про а) німецько-турецьке (Іріс Аланялі, Ілган Атасой, Айшегюл Ацевіт, Імран Аята, Факір Байкурт, Фатма Блезер, Молла Демірел, Ренан Деміркан, Шінаші Дікмен, Тарек Дцінай, Ісмет Елчі, Айзел Ізакін, Селім Издиган, Еміне Севгі Издиган, Арас Ірен, Ферідун Цаймоглу), б) німецько-румунське (Елізабет Аксманн, Ганс Бергел, Рольф Боссерт, Інгмар Бранч, Ріхард Вагнер, Ернест Віхнер, Клаус Гензел, Франц Годяк, Карін Гюндіш, Вернер Зиллнер, Ян Корнеліус, Герта Мюллер, Оскар Пастіор, Горст Самсон, Вілліам Тоток, Гельмут Фрауендорфер, Дітер Шлезак), в) німецько-угорське (Жужа Банк, Терезія Мора, Ласло Чібо), г) німецько-арабське (Салім Алафеніш, Сулейман Тауфік, Рафік Шамі), д) німецько-російське (Владімір Камінер, Наташа Водін), е) німецько-чеське (Лібуше Монікова, Ота Філіп), є) німецько-хорватське (Маріка Бодрожіч, Маріян Накіч), ж) німецько-польське (Артур Бекер), з) німецько-болгарське (Ілія Троянов), и) німецько-італійське (Франко Біонді), і) німецько-іспанське (Хосе Олівер), й) німецько-японське (Йоко Тавада) письменство.

Виокремлені тенденції містять подібну сутність і для розвитку сучасного австрійського літературного процесу. Широкий резонанс серед читачів та схвальні оцінки з боку критиків викликали в останні десятиліття німецькомовні твори вихідців із Чехії (Станіслав Стругар, Міхаель Ставаріч), Польщі (Адам Зелінські, Радек Кнапп), Росії (Владімір Вертліб), Болгарії (Дімітре Дінев, Яна Тумангелов), Угорщини (Георге Таборі), Словаччини (Зденка Бекер), Ізраїлю (Дорон Рабіновичі), Ірану (Гамід Садр). Звісна річ, не всі названі імена рівноцінні, якщо концентрувати увагу на потужності їхнього художнього світобачення, а відтак – його відтворення з проекцією на потенційного реципієнта. Однак, як носії цілісного пласту культури, для якого характерна особлива розмаїтість мистецьких візій, жанрово-тематичних моделей, творці-емігранти вносять важливі причини для взаємозбагачення різномовних літератур. У свою чергу, перед науковцями постають складні завдання, націлені на виявлення типологічних паралелей, прямих або опосередкованих контактів, відтінчення одиничного й загального, новаторського й традиційного. Їхнє адекватне вирішення потребує вироблення вивірених орієнтирів, фіксованих позицій на об'єктивній основі. Тому неприйнятним вида-

ється використання формулювань-стереотипів на кшталт «заробітчанська література» (Gastarbeiterliteratur) [8], оскільки таке пейоративне визначення підкреслює відчуженість, інакшість авторів, яким судилося реалізувати себе в новому культурному просторі.

Для розкриття досліджуваної проблематики вагому роль відіграє осмислення тих традицій, які мали місце за попередніх епох і органічно пов'язують минуле зі сучасним. Зв'язок поколінь, які активно здійснюють творчу діяльність в умовах емігрантського повсякдення або ж у координатах екстериторіальних центрів німецькомовного ареалу, виразно простежується при аналізі австрійського літературного процесу ХХ ст. Неізолюваність ланцюгу наступності досвіду підтверджує і творчість згаданих представників новітньої генерації, більшість з яких (А. Зелінські, З. Бекер, Р. Кнапп, М. Ставаріч, С. Стругар, Г. Таборі) прибула до Австрії з країн, що входили до організму Австро-Угорської монархії. Це засвідчує той факт, що між культурами, в історичному розвитку яких була певна взаємодія, формуються тривалі передумови для тісного контакту. Таким чином, між мистецькими досягненнями, зокрема у малій прозі, авторів останніх десятиліть і їхніх попередників проступає умовний вододіл. Звідси – закономірність висновку, якого 1982 року дійшов Курт Адел (1920 – 2009): «У сучасній австрійській літературі вагомим є вклад іноземців. Не так важливою є їхня кількість сама по собі, як те, що майже всі вони з колишніх австро-угорських земель, – це знак непроминального зв'язку, знак пам'яті. Цілком природно, що в Австрії вони невдовзі використовують у комунікації німецьку мову (мова як єдина ланка з країною перебування – І. З.); натомість незвичним, а відтак й істотним є те, що вони привносять: політичну і суспільну невсипучість, здатність адекватно сприймати критику на свою адресу; шкарубкість і самотність висловлювань унаслідок стикування материнської та новонабутої мов; інакший, свіжіший та потужніший спосіб жити й відчувати, який особливо мірою проступає в Себестієнових еротичних творах, сповнених натуральності і позбавлених агресії. Усі вони бережуть і підсилюють підмурівки переємності, надають художній творчості Йозефа Рота або Грегора фон Реццорі нової перспективи; при цьому вони не формують завершеної величини, а продовжують зв'язок з тяглою традицією» [1, 195]. Як свідчить проведений аналіз, витоки цієї традиції закладені в екстериторіальних центрах німецькомовного ареалу. Вони утвердилися на зламі ХІХ – початку ХХ століть у таких містах, як Чернівці, Львів, Краків, а також Прага.

На початку ХХ ст. місто над Влтавою відіграло ключову роль у духовному житті поліетнічного державного утворення – Австро-Угорщини. У межах цієї доби зримо збагатили материк німецькомовного письменства такі діячі, як Фрідріх Адлер (1857 – 1938), Густав Майрінк (1868 – 1932), Віктор Гадвігер (1878 – 1911), Пауль Леппін (1878 – 1945), Лео Перутц (1882 – 1957), Ернст Вайсс (1882 – 1940), Франц Кафка (1883 – 1924), Оскар Баум (1883 – 1941), Макс Брод (1884 – 1968), Фелікс Велч (1884 – 1964), Егон Ервін Кіш (1885 – 1948), Отто Пік (1887 – 1940), Пауль Корнфельд (1889 – 1942), Людвіг Віндер (1889 – 1946), Франц Віктор Верфель (1890 – 1945), Герман Унгар (1893 – 1929), Йоганнес Урціділ (1896 – 1970), Франц Карл Вайскопф (1900 – 1955). Усі вони – тією чи іншою мірою – пов'язані з культурно-соціальним середовищем велемовної Праги, а їхня творчість дотична до літературно-мистецьких систем багатьох народів.

У статті «Про розвиток празької німецької літератури від 1870 до 1939 рр.», розглядаючи специфіку творчих змагань зокрема В. Гадвігера та Ф. Верфеля як учасників неоромантичного угруповання «Молода Прага» («Jung-Prag»), чеський германіст Мі-

Зимомря І. Комунікативні виміри у літературному процесі...

лан Тврдік зауважив: «У цих авторів фактично відсутній взаємозв'язок з національною літературною свідомістю. Чеське було для них чужим, німецько-австрійське – на значній віддалі, з судецькими німцями вони не могли себе ідентифікувати через їхні виражено націоналістичні переконання. Відсутність свідомості національної ідентифікації полегшувало їм прийняття рішення покинути своє рідне місто, свою богемську Батьківщину. Втеча з Праги набула ще більшого поштовху після розпаду монархії» [10, 98]. І справді, питання про національну ментальність митців австро-слов'янського простору заслуговує на увагу. Їхня невизначеність зумовила те, що національно самобутній суб'єкт, який репрезентував би духовність виключно конкретного народу, не став стрижневим об'єктом у доробку. Однак важко переоцінити їхнє значення у справі поживлення австрійсько-німецької, австрійсько-чеської, австрійсько-єврейської, австрійсько-російської, австрійсько-української взаємодії. У цьому контексті слід підкреслити: максимальних зусиль для утвердження цього багатовимірного процесу доклав Райнер Марія Рільке (1875 – 1926), світовідчуття якого віддзеркалює причетність до тривоги як окремої особистості, так і всього людства. Йому належить особливе місце у хроніці взаємодії австрійської, німецької та української літературних систем на рівні моделі інтерпретаційних оцінок, з одного боку, та рецепції загалом – з іншого.

На 1867 – 1918 рр. – період розгортання культурно-історичної ситуації в усій Європі у прямій залежності від реалій дуалістичної монархії – в австрійській літературі припадають спроби не «дискваліфікації традиційного канону» (Я. Поліщук), а впровадження новаторських підступів до відображення дійсності на засіяному попередниками ґрунті з метою контрастнішого змалювання трагедії людини у вирі абсурду. Ці підступи постають визначальними для жанрових модифікацій і упродовж наступних десятиліть. Таким чином, можна констатувати: понятійний алгоритм «австрійська література» невід'ємний від історії національного становлення австрійського народу. Різні її віхи залишили в пам'яті визначних його носіїв неоднозначні сліди. Підтвердження цьому знаходимо в щоденникових записах, приміром, Франца Кафки чи Петера Гандке. Відомо, що ілюзорні та міфічні уявлення про власну державу панували за часів Габсбурзької монархії [13, 116–127]. Проте закріпилися вони в умовах Австро-Угорщини як дуалістичної держави, утвердженої на конституційних засадах у 1867 році. До речі, в її державному організмі більшість населення творили слов'янські народи. Події Першої Світової війни зумовили занепад монархії. Після Сен-Жерменської угоди (1919) Австрія стала єдиним суб'єктом державності на своїх етнічних землях. Тільки в історичному контексті стає зрозумілою до певної міри абстрактна свідомість носіїв австрійської державності, для яких були характерні прагнення зберегти традиції свого народу і в Другій Республіці, тобто після драматичного 1945 року. На зміну ілюзорному поступово приходило реалістичне бачення історії.

Переконливим свідченням того, яким повільним був процес ідентифікації, є австрійська література ХХ ст. загалом і мала проза – зокрема. Для цілої низки письменників поняття «Австрія» чи «австрійська ідея» відносяться до таких, які неможливо відірвати від минувшини. Переважна більшість видатних митців (Германн Брох, Франц Верфель, Петер Гандке, Еліас Канетті) почала сприймати Австрію як свою Батьківщину тільки після багатолітнього перебування поза її межами [5].

Зі творчого доробку багатьох представників австрійського письменства ХХ ст. не пунктирно, а органічно проступає феномен мультикультурності. Йдеться про позицію зрівноваженої й водночас полірівневої моделі розвитку, зокрема, духовних змагань різних народів і народностей у межах одного державного організму. До таких репре-

зентантів австрійської літератури – тією чи іншою мірою – належать Петер Розетгер, Марія фон Ебнер-Ешенбах, Петер Альтенберг, Якоб Юліус Давід, Артур Шніцлер, Карл Шенгерр, Густав Майрінк, Гуго фон Гофманнсталь, Штефан Цвайг, Егон Ервін Кіш, Карл Гайнріх Ваггерль, Ільзе Айхінгер, Адам Зелінскі. Оригінальність їхнього художнього письма не викликає сумніву, якщо мати на увазі оцінку, яку висловив Михайло Бахтін (1895 – 1975) щодо текстової структури з огляду на її сенс. Він постає, на думку вченого, як «діалогічний», бо ж виникає відповідне нашарування потоку «сенсу на сенс, голосу на голос» [3, 344]. У творчості названих авторів і має місце діалогізація як явище мультикультурності. Воно зумовлене, щоправда, неоднорідними чинниками і знайшло своє відображення в конкретиці відібраного й творчо використаного життєвого матеріалу.

Деміфологізація визначень щодо німецько-австрійського літературного трансферу, що набула особливої значимості на зламі XIX – XX століть, зумовлює становлення концептуально нового етапу міжкультурного діалогу. За його умов австрійське художнє ядро динамічно нагромаджує ознаки постійного мистецького начала. У цьому контексті важливо виокремити звучання німецькомовного простору як доміанти на сучасному етапі існування багатьох парадигм, пов'язаних з поняттям «простір» за сферами його впливу: «геополітичний простір», «транснаціональний простір», «європейський простір», «етногеографічний простір», «пострадянський простір», «регіональний простір», «мовний простір», «культурний простір», «гуманітарний простір», «інтелектуальний простір», «медіапростір», «національний інформаційний простір», «економічний простір».

Геополітична специфіка мала вплив на культурну ідентичність німецькомовного простору. У зв'язку з цим і заслуговує на увагу питання про значення екстериторіальних центрів української культури. У різні десятиріччя XIX–XX ст. вони функціонували у Берліні, Відні, Гайдельберзі, Галле, Геттінгені, Дрездені, Лайпцігу, Лозанні, Мюнхені, Пешті, Празі, Тюбінгені, Цюріху, Штуттгарті. Звісно, не в усіх названих містах ці осередки набули якісно стабільної репрезентації духовних устремлінь українського народу. Проте Берлін, Відень, Прага, Мюнхен, де особливо у першій половині XX ст. діяли наукові, культурно-освітні інституції, а окремі з них функціонують і досі, найбільше спричинилися до утвердження націоцентричних координат української діаспори загалом. Так, у 20-х рр. XX ст. значною була популяризаторська діяльність Українського наукового інституту у Берліні. У його стінах працювали такі видатні українські діячі, як Дмитро Дорошенко (1882 – 1951), Зенон Кузеля (1882 – 1952), Іван Мірчук (1891 – 1961), Дмитро Чижевський (1894 – 1977), Наталія Полонська-Василенко (1884 – 1973). У дослідницьких пошуках вони опиралися на конкретних засадах об'єктивного розуміння національного ґрунту духовних змагань, потверджуючи позицію: сильна етнічна спільнота спроможна віднайти властиву їй ділянку для самоствердження та потужного розвитку. Таким чином, можна дійти висновку: проблема комунікативних вимірів рецепції посідає істотне місце у системі взаємозв'язків національних літератур німецькомовного культурного простору.

Висновки. Характер системи взаємодій національних літератур у німецькомовному культурному просторі наочно проявляється не стільки через відтворення «комунікативної стратегії» чи реконструювання первородної картини, яка б увиразнила специфіку входження звершень письменства у свідомість громадськості Австрії чи Німеччини, скільки через акцентування на критеріях прояву внутрішніх і зовнішніх функцій рецепції у типологічних зіставленнях і паралелях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Adel K. Aufbruch und Tradition. Einführung in die österreichische Literatur seit 1945 / Kurt Adel. – Wien : Wilhelm Braumüller, 1982. – 272 S.
2. Cobbs A. L. Migrants' literature in postwar Germany : trying to find a place to fit in / Alfred L. Cobbs. – Lewiston, NY ; Queenston ; Lampeter : Edwin Mellen Press, 2007. – 188 S.
3. Bachtin M. Dialog. Język. Literatura / Michaił Bachtin ; [red. E. Czapplejowicz, E. Kasperski]. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983. – 608 s.
4. Eine nicht nur deutsche Literatur : zur Standortbestimmung der «Ausländerliteratur» / [Hrsg. von Irmgard Ackermann, Harald Weinrich]. – München-Zürich : Piper, 1986. – 182 S.
5. Eine schwierige Heimkehr : österreichische Literatur im Exil 1938–1945 / [Hrsg. von Johann Holzner]. – Innsbruck : Inst. für Germanistik, Univ., 1991. – 406 S.
6. Eisenstadt S. N. Analysis of Patterns of Immigration and Absorption of Immigrants / S. N. Eisenstadt // Population Studies. – 1953. – Vol. 7. – No 2. – P. 167–180.
7. Europa und seine Fremden : die Gestaltung kultureller Vielfalt als Herausforderung / Hrsg. von Reinhard Johler ; unter Mitarbeit von Klaus Seiberth. – Bielefeld : Transcript, 2007. – 217 S.
8. Gastarbeiterliteratur / [Hrsg. von Helmut Kreuzer, Peter Seibert]. – Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1985. – 149 S.
9. Klüh E. Interkulturelle Identitäten im Spiegel der Migrantenliteratur : kulturelle Metamorphosen bei Ilija Trojanow und Rumjana Zacharieva / Ekaterina Klüh. – Würzburg : Königshausen & Neumann, 2009. – 293 S.
10. Tvrđík M. Zur Entwicklung der Prager deutschen Literatur von 1870 bis 1939 / Milan Tvrđík // Literaturlandschaft Böhmen. Begegnung von Tschechen und Deutschen ; [Hrsg. v. B. Leistner]. – Lübeck-Travemünde : Ostsee-Akademie, 1997. – S. 91–104.
11. Von der nationalen zur internationalen Literatur : transkulturelle deutschsprachige Literatur und Kultur im Zeitalter globaler Migration / Hrsg. von Helmut Schmitz. – Amsterdam-New York, NY : Rodopi, 2009. – 362 S.
12. Zierau C. Wenn Wörter auf Wanderschaft gehen... : Aspekte kultureller, nationaler und geschlechtsspezifischer Differenzen in deutschsprachiger Migrationsliteratur / Cornelia Zierau. – Tübingen : Stauffenburg-Verlag, 2009. – 201 S.
13. Zöllner E. Geschichte Österreichs : von den Anfängen bis zur Gegenwart / Erich Zöllner. – Wien : Verl. für Geschichte und Politik, 1990. – 727 S.

Статтю подано до редакції 16.03.2014 р.